

Γλώσσα και Παιδεία: 1976-1996

ΤΑΣΟΣ ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1976-1996 αντιπροσωπεύει ένα εξαιρετικά πυκνό ιστορικό χρόνο. Το ζήτημα «γλώσσα και παιδεία» στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή δεν μπορεί να συζητηθεί χωρίς να ενταχθεί στον ιστό – ή, ακριβέστερα, στη «δίνη» – των συμβάντων που χαρακτηρίζουν τη χρονική αυτή φάση: κατάργηση της δικτατορίας, ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, εθνικά ζητήματα (Σκόπια, Αλβανία, Τουρκία), κατάργηση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, πόλεμοι και αναβίωση των εθνικισμών, παγκοσμιοποίηση της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, κατάργηση του μεταπολεμικού κενυεσιανού κράτους που στόχευε σ' ένα καπιταλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο – δικαίωμα στην εργασία, κράτος πρόνοιας –, βαθμιαία παράδοση όλων των κοινωνικών αγαθών στον έλεγχο των δυνάμεων της αγοράς, και, τέλος, νέες τεχνολογίες.

Δεν σκοπεύω βέβαια να σχολιάσω όλες αυτές τις εξελίξεις ως προς τις αντανακλάσεις τους στο ζήτημα που μας ενδιαφέρει. Θα εστιάσω σε κάποιες κρίσιμες και θεμιτές, κατά την άποψή μου, γενικεύσεις με έμφαση στις πιο καθοριστικές εξελίξεις. Και ως τέτοιες θεωρώ δύο: α) την *εθνοκεντρική ή και ευθέως εθνικιστική αναδίπλωση*, όπως εκδηλώνεται στο χώρο της γλώσσας και των απόψεων για τον παιδευτικό ρόλο της γλώσσας και β) τον *ρηχό και κίβδηλο κοσμοπολιτισμό* – γλωσσικό και άλλο – που καλλιεργείται συνειδητά στα – συχνά αθέατα – κέντρα λήψης αποφάσεων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Η γλώσσα και η γλωσσική εκπαίδευση βρίσκονται στο κέντρο ενδιαφέροντος – ή αν θέλετε στο στόχαστρο – των (παγκοσμιοποιημένων) δυνάμεων της αγοράς τόσο ως πολιτισμικά αγαθά με εμπορικό ενδιαφέρον – όσο και ως κρίσιμα εργαλεία για την εξυπηρέτηση των στόχων της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Στην ευρύτερη αυτή στρατηγική, κεντρικό ρόλο κατέχουν οι νέες τεχνολογίες.

Και οι δύο αυτές εξελίξεις χαρακτηρίζονται από την ίδια βαθύτερη βία: η πρώτη διαχωρίζει και διχάζει βίαια. Η δεύτερη ενώνει και ομοιογενοποιεί βίαια.

Ποια είναι η *φαινομενολογία* της εθνοκεντρικής ή και ευθέως εθνικιστικής αναδίπλωσης ως προς το ζήτημα «γλώσσα

και παιδεία» κατά την περίοδο 1976-1996;

Η πιο ακραία εκδοχή της γλωσσικής ιδεολογίας της νεοελληνικής εθνογένεσης αναβιώνει *ανασημασιοδοτημένη* μέσα στα πλαίσια των νέων συγκυριών: το αίτημα της «καθαρότητας», η κινδυνολογία για τις τύχες της ελληνικής γλώσσας, εφόσον δεν «στηρίζεται» στην ένδοξη πρόγονο και το «ομοίωμα» της, την καθαρεύουσα, η μυθοποίηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και της γλωσσικής συνέχειας, η υποβάθμιση ή και άρνηση της γλωσσικής αλλαγής.

Για την νεοελληνική εθνογένεση το αίτημα της γλωσσικής «καθαρότητας» συνδέθηκε κύρια με τη συμβολικού χαρακτήρα γλωσσική «απελευθέρωση» από την οθωμανική κυριαρχία – τα τουρκικά δάνεια – και με την επανασύνδεση με την αρχαιότητα. Η επιβεβαίωση της συνέχειας με την αρχαία ελληνική – κύριως μέσω της καθαρεύουσας – είχε ως κύριους αποδέκτες τους Ευρωπαίους. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα των Νεοελλήνων θα επιβεβαιωνόταν μέσω της συνέχειας με την απώτερη πρόγονο που διέθετε τόσο κύρος στην Εσπερία.

Αλλά ποιες είναι οι νέες συγκυρίες που οδηγούν σ' αυτή την ανασημασιοδοτημένη αναβίωση; η καθιέρωση της δημοτικής, η ευρωπαϊκή προοπτική και τα ξενοφοβικά αντανάκλαστικά που ενεργοποίησε, η ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας στην πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία, η κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων από το πρωτότυπο στο γυμνάσιο, η αντιπαράθεση με τα Σκόπια, την Αλβανία και τους βαλκανικούς γενικότερα – εθνικισμούς.

Μέσα στις νέες αυτές συγκυρίες η ιδεολογία της νεοελληνικής εθνογένεσης ανασημασιοδοτείται δραστικά. Το αίτημα της καθαρότητας και το αξίωμα της συνέχειας έχει ως αποδέκτες στο εξωτερικό τους Ευρωπαίους όχι πλέον ως διαχειριστές και εγγυητές της ευρωπαϊκής μας ταυτότητας αλλά ως απειλή για την «ελληνικότητά» μας και ταυτόχρονα ως αγνώμονες οφειλότες πολιτισμού–ελληνικού πολιτισμού, κληρονόμοι και διαθέτες του οποίου είμαστε αποκλειστικά εμείς. Έχει επίσης ως εξωτερικούς αποδέκτες τους «υπανάπτυνκτους» βόρειους σφετεριστές.

Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται η θέση που κατέχουν συνιστά την εθνικιστική ανασημασιοδότηση του παραδοσιακού

υλικού: η ενιαία ελληνική γλώσσα ως μοναδική, ανώτερη γλώσσα και ο ενιαίος ελληνικός πολιτισμός ως «θαύμα» που υπερβαίνει την ιστορία και τις ερμηνευτικές πειθαρχίες της. Εσωτερικοί αποδέκτες είναι όσοι αμφισβητούν – είτε ως κοινωνικές ομάδες (νεολαία) – είτε ως πολιτικοί/κομματικοί σχηματισμοί τον «φρονηματιστικό» ρόλο μιας συγκεκριμένης ανάγνωσης της αρχαιότητας, τόσο ως γλώσσας όσο και ως πολιτισμού. Η «αποκοπή από τις ρίζες» – που χρεώνεται άρρητα ή υπόρρητα στην απόφαση για την καθιέρωση της δημοτικής και ρητά στη βραχύβια επικράτηση της διδασκαλίας των αρχαίων από μετάφραση στο γυμνάσιο – παίρνει διαστάσεις εθνικού εγκλήματος. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι μέσα στο διχαστικό, εθνικιστικό αυτό κλίμα, η μετάφραση, βασικός δι-

όλο και μεγαλύτερο εύρος (παγκοσμιοποίηση) αλλά και σε όλο μεγαλύτερο βάθος – εμπορευματοποίηση όλων των όψεων της κοινωνικής ζωής, συμπεριλαμβανομένης βέβαια και της εκπαίδευσης. Η κοινωνία συρρικνώνεται βαθμιαία έτσι ώστε να ταυτιστεί με την αγορά και τις δυνάμεις της. Υπέρτατοι κριτές αναδεικνύονται οι έννοιες «κόστος»–«κέρδος» και ο νέος άνθρωπος που κατασκευάζεται – ή επιχειρείται να κατασκευαστεί – αποκτά ένα βαθύτατα αντι-κοινωνικό χαρακτήρα με την έννοια ότι δεν αισθάνεται – και δεν οφείλει να αισθάνεται – κανενός είδους υποχρέωση απέναντι στον άλλο. Ο κλασικός φιλελευθερισμός του Smith, του Mill αλλά και του Keynes – στον αιώνα μας – που οριοθετεί το ρόλο της αγοράς στην κοινωνία παραχωρεί τη θέση του σ' ένα αγάλινωτο νεοφιλελευ-

αυλος διαπολιτισμικής επικοινωνίας, γίνεται ο κύριος στόχος της επίθεσης. Η κριτική κατανόηση – όπως υπηρετείται από τη μετάφραση – θα πρέπει να παραχωρήσει τη θέση της στην προσκνηματική σχέση με το παρελθόν, σε μια σχεδόν «θεία κοινωνία» με το πρωτότυπο κείμενο. Η πραγματική γνωριμία με το παρελθόν – γλωσσικό και άλλο – θα πρέπει να υποχωρήσει μπροστά στην φαντασιακή, βιοματική «οικείωση» με αυτό, σε ένα είδος πλατωνικής «ανάμνησης» που θα βεβαιώσει το νεαρό χρήστη της νέας ελληνικής γλώσσας ότι τα αρχαιοελληνικά νάματα εξακολουθούν να ρέουν μέσα στις «φλέβες» της γλώσσας που μιλάει και, γιατί όχι, μέσα και στις δικές του φλέβες ως ένα είδος φυλετικής, γενετικής προίκας. Τα βιβλία που γράφονται για την επαναφορά της διδασκαλίας των αρχαίων στο γυμνάσιο – και τα οποία σμειωτέον δεν έχουν ποτέ πραγματικά αξιολογηθεί – διαπνέονται από αυτό ακριβώς το πνεύμα. Μπορούμε τώρα να στραφούμε στη δεύτερη κρίσιμη, κατά την άποψή μου, γενίκευση που αφορά το ζήτημα «γλώσσα και παιδεία», όπως διαμορφώνεται στην όψιμη κυρίως φάση της εικοσαετίας 1976-1996. Και εννοώ τον ρηχό και κίβδηλο κοσμοπολιτισμό που καλλιεργείται στα πλαίσια μιας νέας πραγματικότητας όπου οι «αξίες» της ελεύθερης αγοράς επικρατούν σε

θερισμό που ταυτίζει την κοινωνία με την αγορά. Ίσως αξίζει να παρατεθεί εδώ ένας εντελώς χαρακτηριστικός πρόσφατος «ύμνος» στην αγορά (άρθρο του M. Prowse στους *Financial Times* της 25-11-1996): «Η αγορά δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα δίκτυο εκούσιων συναλλαγών μεταξύ ατόμων. Το εμπόριο λειτουργεί μόνο όταν τα δύο μέρη προσδοκούν οφέλη από τη συναλλαγή. Δεν θα μπορούσε να πει κανείς το ίδιο για την κυβέρνηση, η οποία – μέσω της φορολογίας – αποσπά βίαια τους πόρους κάποιων ατόμων για να τους δώσει σε άλλους».

Τι σημαίνουν όλα αυτά για τη γλώσσα, ως εκπαιδευτικό ζήτημα; Ποια είναι η ειδικότερη φαινομενολογία της γενικότερης εμπορευματοποίησης στο χώρο της γλώσσας; Η πιο εμφανής εκδοχή – και μ' αυτή την έννοια η πιο τετριμμένη – είναι η μυθοποίηση της ισχυρής ξένης γλώσσας – της αγγλοαμερικανικής. Τα ιδιωτικά κανάλια έχουν σχεδόν όλα ξένους τίτλους. Αυτό δεν εμποδίζει να φιλοξενούν εκπομπές και απόψεις που κυριαρχούνται από την εθνικιστική – τελικά – ιδεολογία της «καθαρότητας» ή του «γλωσσικού αφελληνισμού». Και δεν εμποδίζει γιατί η αγορά δεν κάνει διακρίσεις – επενδύει σε ό,τι αποφέρει κέρδος και αυτή είναι η μόνη ηθική της.

Η μυθοποίηση της ισχυρής ξένης γλώσσας είναι μία από τις

όψεις του ρηχού κοσμοπολιτισμού που καλλιεργείται – αντίστοιχη με τη μυθοποίηση της μητρικής γλώσσας και της ιστορίας της στα πλαίσια της εθνικιστικής αναδίπλωσης που συζητήσαμε λίγο νωρίτερα. Αλλά δεν είναι η κρισιμότερη όψη. Για να κατανοήσει κανείς πώς σχεδιάζεται αυτός ο ρηχός κοσμοπολιτισμός ως προς το ζήτημα «γλώσσα και παιδεία», θα πρέπει να μεταφερθεί από την περιφέρεια στο κέντρο, στα – συχνά αθέατα – κέντρα λήψης αποφάσεων όπου σχεδιάζεται επιτελικά η στρατηγική της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Δύο τέτοια κέντρα είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι συναθροίσεις των 7 ισχυρότερων χωρών. Αν διαβάσει κανείς τα σχετικά κείμενα (λ.χ. το White Paper on education and training (1995) ή το σχετικό υλικό από το G7 TEL * Lingua Consensus Conference, Τουρίνο 7-8 Οκτωβρίου 1996) θα διαπιστώσει δύο πράγματα. Καταρχήν, την απόλυτη υπαγωγή του ζητήματος «γλωσσική εκπαίδευση» στις επιταγές της αγοράς – της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Το ζήτημα της πολυγλωσσίας και της επαφής με άλλους πολιτισμούς τίθεται αποκλειστικά με τους όρους της global market place. Επιπλέον, η γλωσσική εκπαίδευση συνδέεται σχεδόν απόλυτα με τις νέες τεχνολογίες.

Δύο σχόλια πάνω στα δύο αυτά σημαντικά ζητήματα. Το πρώτο: δύσκολα αποκρύπτεται στα επιτελικά κείμενα των κέντρων λήψης αποφάσεων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας η αμφιθυμία για τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες – γλωσσικές και άλλες. Παρά τις επαναλαμβανόμενες διαβεβαιώσεις (βλ. White Paper, όπ.π.) για σεβασμό της «cultural diversity», είναι σαφές ότι τέτοιες ιδιαιτερότητες θα γίνουν ανεκτές στο βαθμό που υπηρετούν τους στόχους της παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς – στο βαθμό δηλαδή που θα γίνει δυνατό να εμπορευματοποιηθούν (μετατροπή σε τουριστικές γραφικότητες λ.χ.).

Θα ήθελα να δώσω ένα και μόνο ειδικότερο παράδειγμα από το χώρο του γλωσσικού σχεδιασμού στα πλαίσια της ΕΕ. Στη Λευκή Βίβλο προτείνεται η εκμάθηση δύο τουλάχιστον ευρωπαϊκών γλωσσών πλην της μητρικής. Η πρόταση αυτή εξειδικεύεται ως εξής: εκμάθηση όσο το δυνατόν νωρίτερα – κατά προτίμηση από την προσχολική ηλικία – και διδασκαλία κάποιων μαθημάτων στη δευτεροβάθμια/τριτοβάθμια εκπαίδευση στην ξένη γλώσσα. Και οι δύο αυτές εξειδικεύσεις θέτουν σαφέστατα σοβαρά ερωτηματικά: η πρώτη κινείται σε μια λογική διγλωσσίας που δεν είναι απαραίτητη για την αναγκαία επικοινωνία μέσα στα πλαίσια της ΕΕ και η δεύτερη ζητά από την εθνική γλώσσα να παραχωρήσει χώρο που της ανήκει σε κάποια ή κάποιες ισχυρές γλώσσες. Τέτοιου είδους επιλογές δείχνουν καθαρά ότι υπάρχει μια λογική «ομοιογενοποίησης» εις βάρος των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων – γλωσσικών και άλλων.

Το δεύτερο σχόλιο αφορά τη σχέση της γλωσσικής εκπαίδευσης με τις νέες τεχνολογίες. Στα σχετικά κείμενα που αναφέρθηκαν παραπάνω γλωσσική εκπαίδευση, «διεθνοποίη-

ση» της οικονομίας και νέες τεχνολογίες συνεμφανίζονται ως ένα αδιαχώριστο τριδύμο, χωρίς ωστόσο να αποκαλύπτεται η γενετική, αιτιακή μεταξύ της χρήσης των νέων τεχνολογιών και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς.

Η «επανάσταση» της πληροφορικής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή την παγκοσμιοποίηση και τις επιδιώξεις της. Η «Κοινωνία της Πληροφορικής» – ο όρος εμφανίζεται στα σχετικά κείμενα – είναι η κοινωνία της απόλυτης κυριαρχίας της αγοράς. Κι εδώ ελλοχεύει ένας μεγάλος κίνδυνος για τη γλωσσική εκπαίδευση, που είναι ήδη ορατός στη χώρα μας. Η άλωση της εκπαίδευσης από μια μυθοποιημένη, άκριτη εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, που προωθείται από τεράστια συμφέροντα εξωθεσμικού χαρακτήρα. Στη μυθοποίηση των τεχνολογιών θα πρέπει να αντιπαρατεθεί η κριτική θεώρησή τους έτσι ώστε να αναδειχθεί η κοινωνικά χρήσιμη διάστασή τους.

Θά ήθελα να κλείσω με δύο μικρά υπαινικτικά σχόλια. Η διαμάχη για τη θέση των αρχαιότερων φάσεων της ελληνικής στη γλωσσική εκπαίδευση – όπως διαμορφώνεται στην εικοσαετία 1976-1996 – αφορά βέβαια διαφορετικές στάσεις απέναντι στο παρόν. Από τη μια η προσοκηματική, άκριτη σχέση με μια λογοκριμένη αρχαιότητα στην οποία ανατίθεται ο ρόλος του φύλακα της εθνικής συνείδησης (ή, καλύτερα, μιας συγκεκριμένης εκδοχής εθνικής συνείδησης που δεν απέχει πολύ από την αλήστου μνήμης «εθνικόφρονα» συνείδηση). Συνταγή δοκιμασμένη, αποτυχημένη και πληρωμένη πολύ ακριβά. Από την άλλη, η επιθυμία να λειτουργήσει η επαφή με την αρχαιότητα – σε όλο της το εύρος – ως στοιχείο για τη διαμόρφωση κριτικών συνειδητήσεων. Αυτή ακριβώς η ουμανιστική – κριτική – διάσταση της κλασικής παιδείας βάλλεται τόσο από την εθνικιστική αναδίπλωση όσο και από τον ρηχό κοσμοπολιτισμό της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Αν οι κλασικές σπουδές παρακμάζουν στην Ευρώπη είναι γιατί η νέα πραγματικότητα δεν χρειάζεται πια – το αντίθετο – αξίες που πρόβαλλαν μέσα από μια παλιότερη ανάγνωση της κλασικής αρχαιότητας: η αξία του ατόμου, κριτική στάση, αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Στη «δίνη» των έξω από κοινωνικό έλεγχο δυνάμεων της αγοράς συντρίβεται η κριτική στάση και παραμένει κενό γράμμα η αξία του ατόμου, ενώ η αντιπροσωπευτική δημοκρατία υποβαθμίζεται όλο και περισσότερο προς όφελος αθέατων κέντρων λήψης αποφάσεων.

Το δεύτερο, υπαινικτικό και καταληκτικό σχόλιο αφορά τις συζητήσεις για μια νέα γραμματική της ομιλούμενης ελληνικής. Η βάση για ένα τέτοιο εγχείρημα υπάρχει: η γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη, μεγάλο έργο μιας μεγάλης εποχής. Πάνω στη βάση αυτή θα πρέπει να στηθεί – με θεσμικό σχεδιασμό – η νέα γραμματική της νέας ελληνικής. Θα ήταν πράγματι ακόμα μια ήττα της κοινωνίας αν αλωθεί και αυτός ο χώρος κοινωνικής ευθύνης από πρόχειρα και αποσπασματικά εγχειρήματα που στοχεύουν στην αγορά και όχι στην κοινωνία.